BOLA NUTQI SHAKLLANISHIDA PSIXOLINGVISTIK BOSQICHLARNING AHAMIYATI

Andijon viloyati "Turon" nodavlat xususiy oliy ta'lim muassasasi
O'zbek tili lingvistikasi magistratura yo'nalishi talabasi
Haqnazarova Nilufar Xabibullayevna

Annotatsiya: Mazkur tezisda bola nutqining shakllanish jarayoni psixolingvistik nuqtayi nazardan yoritiladi. Bolaning nutqni egallashi faqatgina tovush va so'zlarni o'zlashtirish jarayoni emas, balki idrok, xotira, tafakkur, diqqat, taqlid, muloqot ehtiyoji hamda ijtimoiy muhit bilan chambarchas bog'liq bo'lgan murakkab psixologik va lingvistik jarayon sifatida tahlil qilinadi. Tadqiqotda bola nutqi rivojlanishining asosiy bosqichlari — nutqqacha bo'lgan davr, dastlabki tovushlar va bo'g'inlar, birinchi so'zlar, ikki so'zli nutq, grammatik shakllarning rivojlanishi hamda bog'lanishli nutqning shakllanishi haqida fikr yuritiladi. Har bir bosqichda bolaning psixik jarayonlari va til birliklarini o'zlashtirishi o'rtasidagi bog'liqlik ko'rsatib beriladi. Shuningdek, kattalar bilan faol muloqotning bola nutqini rivojlantirishdagi o'rni ochib beriladi.

Kalit so'zlar: bola nutqi, psixolingvistika, nutq rivojlanishi, til, tafakkur, idrok, xotira, muloqot, nutqiy faoliyat.

Kirish

Insonning ijtimoiy hayotida nutq alohida ahamiyatga ega. Bola tug'ilganidan boshlab atrofidagi kishilarning nutqini eshitadi, tovushlarga e'tibor qaratadi, ularni farqlashga va takrorlashga harakat qiladi. Vaqt o'tishi bilan bola tovushlarni bo'g'inlarga, bo'g'inlarni so'zlarga, so'zlarni esa grammatik jihatdan bog'langan gaplarga birlashtirishni o'rganadi. Shu sababli bola nutqining shakllanishi bosqichma-bosqich amalga oshadigan murakkab jarayondir.

Psixolingvistika til va nutqning inson psixik faoliyati bilan bog'liq jihatlarini o'rganadi. Bola nutqining rivojlanishini psixolingvistik jihatdan tadqiq etish orqali bolaning til birliklarini qanday qabul qilishi, qayta ishlashi, eslab qolishi va amaliy muloqotda qo'llashi haqida muhim xulosalarga kelish mumkin.

Bola nutqi rivojida biologik omillar bilan bir qatorda ijtimoiy muhit ham muhim o'rin tutadi. Ota-ona, tarbiyachi, pedagog va tengdoshlar bilan muloqot bolaning lug'at boyligi, talaffuzi, grammatik tuzilmalardan foydalanishi va fikrini izchil ifodalash qobiliyatiga ta'sir ko'rsatadi.

Asosiy qism

Bola nutqining psixolingvistik xususiyatlari

Nutqning shakllanishi bolaning umumiy psixik rivojlanishi bilan uzviy bog‘liq. Bola yangi so‘zni o‘rganishi uchun avvalo uning ma’nosini idrok etishi, uni muayyan predmet, harakat yoki belgi bilan bog‘lashi va xotirasida saqlashi kerak. Keyinchalik mazkur so‘zdan tegishli vaziyatlarda foydalanish ko‘nikmasi shakllanadi.

Nutq rivojida idrok, diqqat, xotira, tafakkur, taqlid va muloqot ehtiyoji muhim ahamiyatga ega. Demak, nutq rivojini faqat til materialining ko‘payishi sifatida emas, balki psixik jarayonlarning faol rivojlanishi bilan birgalikda ko‘rib chiqish lozim.

Nutqqacha bo‘lgan davr

Bola hayotining dastlabki oylarida nutq hali shakllanmagan bo‘lsa-da, nutqqa tayyorgarlik jarayoni boshlanadi. Bola kattalarning ovozini eshitadi, turli tovushlarni farqlashga harakat qiladi va asta-sekin ovozga javob qaytara boshlaydi. Bu davrda yig‘i, turli tovushlar, g‘udurlash va keyinchalik bo‘g‘inlarga o‘xshash tovushlarning paydo bo‘lishi kuzatiladi. Ushbu jarayonlar keyingi nutqiy faoliyat uchun muhim tayanch vazifasini bajaradi.

Birinchi so‘zlarning paydo bo‘lishi

Keyingi bosqichda bola ayrim so‘zlarni ma’lum predmet yoki harakat bilan bog‘lay boshlaydi. Dastlabki so‘zlar ko‘pincha bolaning kundalik ehtiyojlari va unga tanish bo‘lgan predmetlar bilan bog‘liq bo‘ladi. Kattalarning bola bilan to‘g‘ri va aniq gaplashishi, predmetlarni nomlashi, sodda gaplardan foydalanishi va bolaning nutqiy urinishlarini qo‘llab-quvvatlashi lug‘at boyligining rivojlanishiga yordam beradi.

Ikki so‘zli va qisqa gaplarning shakllanishi

Bola lug‘atidagi so‘zlar soni ortgani sari ularni bir-biri bilan bog‘lashga kirishadi. Natijada ikki yoki undan ortiq so‘zdan tashkil topgan qisqa gaplar paydo bo‘ladi. Bu bosqichda bola predmet va harakat, predmet va belgi o‘rtasidagi munosabatlarni ifodalashni o‘rganadi. Masalan, «ona keldi», «suv ber», «katta mashina» kabi sodda birikmalar orqali fikrning dastlabki grammatik shakllari yuzaga keladi.

Grammatik nutqning rivojlanishi

Bola rivojlanishining keyingi bosqichlarida grammatik shakllarni o‘zlashtirish jarayoni jadallashadi. Bola ko‘plik, egalik, kelishik, zamon, shaxs kabi grammatik kategoriyalarni amaliy nutq orqali egallay boshlaydi. Dastlab grammatik shakllarni qo‘llashda xatolar uchrashi tabiiy. Bola ko‘pincha til tizimidagi qoidalarni o‘zicha umumlashtiradi. Shuning uchun bola nutqidagi xatolarni to‘g‘ri nutq namunasi orqali tuzatish maqsadga muvofiq.

Bog‘lanishli nutqning shakllanishi

Nutq rivojining muhim bosqichlaridan biri bog‘lanishli nutqning shakllanishidir. Bola voqea va hodisalarni ketma-ket bayon qilish, savollarga to‘liq javob berish, rasm asosida hikoya tuzish va o‘z fikrini izchil ifodalashni o‘rgana boshlaydi. Bog‘lanishli nutqning rivojlanishi tafakkur bilan bevosita bog‘liq. Ertak o‘qib berish, rasmlar asosida suhbatlashish, qayta hikoya qildirish, savol-javob va rolli o‘yinlardan foydalanish samarali usullardan hisoblanadi.

Ijtimoiy muhit va muloqotning ahamiyati

Bola nutqining shakllanishida ijtimoiy muhit alohida ahamiyatga ega. Bola tilni tayyor holatda o‘zlashtirmaydi, balki uni real muloqot jarayonida egallaydi. Ota-onalar va pedagoglarning nutqi bolaning nutqiy rivojlanishiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Bola bilan ko‘proq suhbatlashish, uning fikrini tinglash, savollar berish va javoblarini kengaytirib borish nutqiy faollikni oshiradi. «Bu nima?», «Nima uchun?», «Keyin nima bo‘ldi?», «Sen nima deb o‘ylaysan?» kabi savollar bolaning nafaqat nutqini, balki tafakkurini ham rivojlantiradi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, bola nutqining shakllanishi izchil va bosqichma-bosqich kechadigan murakkab psixolingvistik jarayondir. Nutqqacha bo‘lgan davrdan boshlab bog‘lanishli nutqning shakllanishigacha bo‘lgan har bir bosqich bolaning psixik rivojlanishi bilan chambarchas bog‘liq. Bola nutqini rivojlantirishda tovushlarni to‘g‘ri talaffuz qilishni o‘rgatish bilan bir qatorda uning idroki, xotirasi, tafakkuri, diqqat-e’tibori va muloqotga bo‘lgan ehtiyojini ham hisobga olish zarur. Nutqiy rivojlanish uchun qulay ijtimoiy muhit yaratish, bola bilan muntazam suhbatlashish, kitob o‘qish, hikoya qildirish, savol-javob va o‘yinlardan foydalanish samarali natija beradi.

Psixolingvistik yondashuv bola nutqini chuqurroq tushunish, mavjud qiyinchiliklarni erta aniqlash va rivojlantiruvchi ta’lim usullarini to‘g‘ri tanlash imkonini beradi. Shunday qilib, bola nutqining shakllanish bosqichlarini psixolingvistik jihatdan o‘rganish nafaqat nazariy, balki amaliy ahamiyatga ham ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Mahmudov N. Til va nutq. — Toshkent: Fan, 2001.
2. G‘oziyev E.G‘. Umumiy psixologiya. — Toshkent: O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati, 2010.
3. Qodirova F.R., Toshpo‘latova Sh.K., Kayumova N.M., A’zamova M.N. Maktabgacha pedagogika. — Toshkent: Tafakkur, 2019.
4. Shodiyeva Q. Maktabgacha yoshdagi bolalarni to‘g‘ri talaffuzga o‘rgatish. — Toshkent: O‘qituvchi, 1995.

5. Nurmonov A., Mahmudov N. O‘zbek tilining nazariy grammatikasi. — Toshkent: O‘qituvchi, 1995.
6. Yo‘ldoshev M. O‘zbek tilining amaliy stilistikasi. — Toshkent: Fan, 2006.
7. Sayfullayeva R. va boshqalar. Hozirgi o‘zbek adabiy tili. — Toshkent: Fan va texnologiya, 2010.
8. Mengliyev B. Hozirgi o‘zbek tili. — Toshkent: Tafakkur bo‘stoni, 2018.